

KÖZGAZDASÁG ÉS ÉRTÉKREND

CSABA LÁSZLÓ

Ez a rövid írás – a teljesség igénye nélkül – azt a kérdést vizsgálja, hogy a közgazdasági gondolkodás és a gazdasági gyakorlat számára milyen támpontokat adhat a kereszténység értékrendje. És fordítva: milyen közgazdasági összefüggések váltak a világ és a gazdaság gondjai iránt nem közömbös, konstruktív vallási gondolkodás részévé a globális pénzügyi válságot követően.

A közgazdaság-tudomány – és különösen annak fő árama, a neoklasszikus szintézis – Samuelson óta törekszik arra, hogy értékmentes elemzési technikaként létezzen. Ez jelenik meg abban, hogy – miközben Cambridge-től a bostoni MIT-ig – ma is vannak *politikai* gazdaságtannak nevezett egyetemi tanári állások, sőt tanszékek is, ezek többnyire nem a közösség gazdasági-gazdaságpolitikai kérdéseivel foglalkoznak. Mi több, a főáram egyik legfőbb fórumát, a chicagói egyetemen szerkesztett negyedéves lapot ma is *Journal of Political Economy*-nak hívják. A lap azonban évtizedek óta csak mutatóban közöl bármilyen értelemben politikai gazdaságtaninak nevezhető cikkeket; szemben a mikroökonómiailag alapozott és erősen matematikai kifejtésű, sokszor kimonodottan az egyén életének – például a házassági „piacnak” – gazdasági értelmezését adó írásokkal.

A KÖZGAZDASÁGTAN, MINT ELEMZÉSI TECHNIKA

Még sokkal erőteljesebben érvényesül ez az önértelmezés a tudományág tananyagokban történt leképezésében, a közgazdaságtanban¹. A tananyag jellegénél fogva erősen hajlik a leegyszerűsítésre. Minél nagyobb a hallgatói létszám, annál erősebb a tézisszerű, sok tekintetben menedzseri üdvtannak tekinthető kifejtés. És ahol – mint az Egyesült Államokban – nem ritka az az eset, hogy a diákok – vélt vagy valós – sérelmeikért a bíróságon keresnek elégtételt, ott megnő az igény a formalizált és egységesített, lehetőleg matematikai példamegoldásra szorítókérdésre is. A doktori képzés amerikai mintára történt világméretű egységesítése² pedig a formális képzés egészére kötelezővé tette ezt a közelítésmódot, függetlenül annak az idézett kötetben is sokoldalúan bemutatott korlátaitól.

Emellett a közgazdaság-tudomány *az elmúlt negyedszázadban látványosan elfordult a gyakorlati élet, különösen a gazdaságpolitika és a világgazdaság kérdéseitől*, nem számítva a mikroökonómiában jól modellezhető egyéni élethelyzeteket és az ezekhez kötődő választások modellezé-

1 Móczár József (2014): „A magyar felsőoktatás és kutatás kihívásai a közgazdaság-tudomány tükrében” *Magyar Tudomány*. 175(6): 713 -729.

2 Bouguignon, F. – Elkana, Y. – Pleskovic, B. (szerk.) (2007): *Capacity Building for Economics Education and Research*. Washington, D. C. – New York: CEU Press for the World Bank

sét. Ennek megjelenítője az is, hogy a főáramú elemzés intézmény- és politikamentes. Mindettől nem függetlenül mind az egyetemi előléptetésekben, mind a vezető lapok szerkesztési gyakorlatában, mind pedig a közgazdasági Nobel-díjak odaítélésében erős tendencia érvényesül a pusztán vagy főképp technikai elemzések, egyes kérdések matematikai előadásának túlértékelésére. A Nobel-bizottság és a legtöbb lap óvakodik attól, hogy a közügyekben élesen vitatott kérdésekről és személyiségekről állást foglaljon. Gyakran viccelődnek azzal, hogy Krugman vagy Stiglitz – markáns közéleti megnyilvánulásai okán – ma már tanársegéd se lehetne egy jobb amerikai egyetemen, de hát a Nobel-díjuk árnyékában már mindent megengedhetnek maguknak.

Mindezek hatására nem egészen alaptalanul alakult ki a következő kettősség. *Egyfelől* a főáramú, magas közgazdaság-tudomány nem is tekinti magát társadalomtudománynak, törekszik arra, hogy amerikai szóhasználatban *arts* helyett *science*, azaz természettudomány lehessen, és ahol tehetik, azt az egyetemi bizonyítványok nevében is érvényesítik (MSc in Econ, a korábban szokásos MA in Econ helyett). *Másfelől* a társadalom kérdéseivel foglalkozók – a szociológiától a teológiáig – úgy látják, hogy a közgazdaság-tudomány – és még inkább a számukra segédtudományként nélkülözhetetlen közgazdaság-tan – öncélúvá és haszontalanná vált, elefántcsont-toronyban él és érzéketlen a mai világ valós kihívásaira.

Mivel ezzel kapcsolatos nézeteinket a közelmúltban könyvben fejthettük ki³, ezért itt csak annyit jegyzünk meg, hogy a fenti rosszállásnak van tárgyi alapja, bár ebben a formában bizonyára eltúlzott és igazságtalan. A közgazdaság-tudomány mindig plurális maradt, benne sokféle törekvés jelenik meg manapság is, és, hogy ezek közül melyik marad időtálló, az bizonyára nem azon múlik, hogy mit közöl ma a top tíz folyóirat. Hiszen az irodalmi Nobel-díjasok közt is hány van, akit már életében elfelejtettek, s fordítva – Lev Tolsztoj vagy Esterházy Péter munkásságát e díj nélkül sem felejtje el az utókor.

Mindezt azért is fontos előre bocsátanunk, mert hosszabb idő – de különösen a világméretű tőzsdeválság, 2007-2009 – óta egyre nagyobb társadalmi és szakmai igény mutatkozik a korábban legfeljebb megtúrt irányzatok felismeréseiről. Kiemelhetjük e körből a viselkedési pénzügytant, ami teljesen más alapokon építkezik, mint a pénzügyi szakképzésben és az egyetemeken jelenleg uralkodó Modigliani–Miller, illetve az E. Fama és K. French által fémjelzett matematikai irányzat. De Olivier Williamson 2014. évi Nobel-díja a régi – vagyis a neoklasszikával hagyományosan háborúban álló – intézményi iskola rehabilitációját is jelentette, igaz, nem az egyetemen és a vezető lapokban.

A pénzügyi válság elemzésének ma már terjedelmes szakirodalma van⁴, amelyekben – minden széttartás és műfaji sokszínűség mellett is – közös vonás az, hogy *a válság okait nem pusztán technikai okokban keresik*. Az utóbbiak szerepe egyáltalán nem elhanyagolható – gondoljunk a döntések alapjául szolgáló információ fundamentális bizonytalanságára⁵, az úgynevezett „struk-

3 Csaba L. (2014): *Európai közgazdaságtan*. Budapest: Akadémiai Kiadó (újranyomva az év decemberében)

4 Lo, A. W. (2012): „Reading about the financial crisis: a twenty-one book review” *Journal of Economic Literature*. 50(1): 151-178.

5 Bélyácz I. – Szász E. (2016): „Ciklikus pénzügyi válság, vagy szisztematikus rendszerhibák tragikus összedőlésére?” *Gazdaság és Pénzügy* 3(2): 86 -110.

turált termékek” kockázatainak átláthatatlanságára, a szabályozás véletlenszerűen változó lazulására vagy épp keményedésére, vagy a torz, a szakadatlan növekedés lehetőségének föltételezésére alapuló vezetői ösztönző rendszerre. Ugyanakkor egyetértés mutatkozik abban, hogy mind a szabályozók, mind a piaci szereplők – köztük a kockázatos befektetéseket választó magánszemélyek és bankjaik – *egyoldalú és kizárólagosan a rövid távú haszon maximálását célzó magatartása is oka volt a bajoknak*. Mivel ez – már a 20-as években is megfigyelt – csordaszellemmel együtt vissza is tért a világ pénzügyi piacaira, miközben a szerkezeti hibákat nem javították ki, kimondottan időszerű, hogy az utóbbi kérdésekre is visszatérjünk.

Nem új felismerés az⁶, hogy a pénzügy veszélyes üzem, vagyis a működését leíró szabályzatok és mennyiségi mutatók a tevékenységnek csak egy töredékét képesek lefedni. Ezért *mindig is döntő szerepet játszottak a vezetők* – és az ügyintézői szintig bezárólag a többi szereplő – *megítélésében az olyan, aligha számszerűsíthető szempontok*, mint a szolid, megbízható magatartás, a megfontolt vezetési stílus, a jó hírnév/reputáció, a jó minőségű vezetés, illetve a területen vezető beosztásban és sikerrel eltöltött évek száma. Ezeket a fölvetéseket a kor – különösen az 1992-2008 közti időszak – vállalatvezetési irodalma ugyan meghaladottnak nyilvánította, a pénzügyi szektorban azonban ez csak korlátozottan nyert teret. Lámfalussy professzor főntebb idézett előadásaiban a megelőző, az 1997-99-es válság elemzésével hívta föl a figyelmet e nem számszerűsíthető tényezők meghatározó szerepére. Nos, a pénzügyi vezetők kiválasztásánál kevéssé hallgattak rá. Ugyanakkor nem kétséges: a 2007-2009-es válság nagy vesztesei az állami és félállami bankok voltak, míg a magántulajdonú kockázati alapok közül egy sem került csődbe, még kevésbé felszámolás alá.

A közgazdasági elemzések tehát egyfajta technikai minimumként érkeznek el oda, ami a bölcséleti és az értékrendi vitákban a végeredmény. Nevezetesen az, hogy a szabad társadalom és még inkább a jelentős részben szabadjára engedett gazdaság nem képes értékrendi alapozás, ha tetszik, a pusztán gazdálkodástani – mikroökonómiai szempontokon kívüli – etikai alapozás „mankója” nélkül megállni. Ismételjük: az idézett technikai okokból, ha tetszik *prudenciális, vagyis válság-megelőző szempontokból következő értékek nem következnek a vagyon maximálásának törekvéséből*, és általában a mai közgazdaság-tudomány elemzési és hatáskörébe tartozónak vélt elemekből sem. E szempontokat „kívülről kell importálni”, vagyis bevinni a rendszerbe.

Ez a felismerés voltaképp Adam Smithtől a német történelmi iskolán át az amerikai, régi intézményi közgazdaságtanig és az osztrák iskoláig jelen volt a gazdaságelméletben. Ugyanakkor – mint John D. Mueller, amerikai befektető és politikai tanácsadó nemrég megjelent kötetében⁷ részletezi – a főáramú közgazdaságtan részint bölcséleti, de nagyjából technikai szempontból (a matematikai leírhatóság érdekében) egyszerűen kiiktatta ezt, és egy más – a történelmi és a lélektani megfigyelésekkel egybe nem vágó – torz emberképpel vélte pótolhatónak. Utóbbi meghaladása nélkül – érvel szerzőnk – eleve semmi esély a közgazdasági természetű tévedések megismétlődésének elkerülésére.

6 Lámfalussy S. (2008): *Pénzügyi válságok a fejlődő országokban*. Budapest: Akadémiai Kiadó

7 Mueller, J. D. (2016): *A közgazdaságtan megváltása*. Budapest: Mathias Corvinus Collegium

AZ ÉRTÉKREND A KÖZGAZDASÁGI ELEMZÉSBEN

Nehéz lenne azt állítani, hogy – ha és amennyiben valós kérdésekkel foglalkozunk – a közgazdaság-tudományi elemzés értékmentes lehetne. Maga Samuelson azért állt e megoldás pártjára, mert a két háború közt – különösen a szovjet és a náci német gazdaság, valamint az amerikai hadigazdaság kiépülése kapcsán – korábban példátlan léptékűvé vált a gazdasági kérdések érzelmi és ideologikus alapon történő taglalása a tények és mértékek kárára. De – kézenfekvő módon – ez is értékválasztás.

Ha az ember nem elszigetelt, autista, haszonmaximáló lény – mint ahogy egyetlen, az emberrel foglalkozó tudomány sem tételezi ezt föl róla – akkor *zoón politikón*. Ebből következően döntéseit érzelmi, értelmi, értékrendi alapon, komplex mérlegeléssel hozza meg. Lehet olyan hely és alkalom, amikor csak a haszonszerzés számít. Máskor azonban esetleg a tiszteletről méltóság, az altruizmus, a közösség értékeinek befogadása, hitek vagy vélekedés, a pusztá bosszúvágy, esetleg a hagyomány, érzelmi kötődés és várakozás, netán a jövő nemzedék iránti felelősség alakítják e döntéseket. Vajon ki lát előre egy évtizedre, mikorra egy beruházás megtérül? Vajon ki tudja, mennyire megalapozott az, ha egy cég papírjáról azt hisszük: öt év múlva ötször ennyit fog érni? És a sor tetszés szerint folytatható.

Mindezek hatására nem térünk le a tudományos szakszerűség keskeny ösvényéről akkor, ha bizonyos *értékrendi szempontoknak a közgazdasági elemzésbe történő beépítését szorgalmazzuk*. Ez voltaképp mind módszertanában, mind megközelítésében, világlátásában konzervatív fölfogás, *korábbi korok gyakorlatához való visszatérés* (miközben a legutolsó intellektuális divatokkal kétségtelenül szakítunk).

Az értékrendi alapozás semmiképp sem jelenti azt – amit némelyek ironikusan fölvetnek –, hogy a számok, arányok és mértékek tudományát hittanná alakítanánk át. Korábbi gondolatainkat folytatva azt állítjuk, hogy a „külső” értékrendi alapozás nélkül a közgazdaság-tudomány tautologikus és igazolhatatlan állítások matematizált gyűjteményévé válik, ami bárminek és bármi ellenkezőjének igazolására fölhasználható. És nem utolsó sorban: kiáltó *ellentétben áll az emberi lét más területeit empirikus alapon – megfigyelésekkel és kísérletekkel – elemző tudományok eredményeivel*, a lélektantól a történettudományon át a szociológiáig terjedő körben. Ez utóbbinak önmagában is elégnék kellene lennie a közgazdaság-tudományok művelőinek önvizsgálatához, mind a módszertan, mind pedig az elemzési eszközök és eredmények tekintetében.

Alapvető állításunk az, hogy *a modern amerikai közelítés két, senki által se igazolt dogmájával kell szakítanunk*. Mindenekelőtt: a Gary Becker munkásságából kinőtt, azt azonban a végletekig radikalizáló közgazdasági imperializmussal.⁸

Ez a mikroökonómia logikáját, *az egyéni haszonszerzés maximalizálását általános és mindenre kiterjedő világmagyarázattá szélesíti*, beleértve a vallásgyakorlást, a házasságkötést vagy a bűnözést is. Megjegyezzük, hogy a cikk megjelenése óta a közgazdasági imperializmus hétmérföldes csizmákban haladt tovább előre győzedelmes útján, és bekebelezte a politikatudomány, a nemzetközi kapcsolatok jó részét is. Komoly szociológiai elemzést ma már nemigen lehet mikroalpozás és ennek eszközzrendszere nélkül közreadni.

8 Lazear, E. (2000): „Economic imperialism” *Quarterly Journal of Economics* 115(1): 99 -146.

A helyzet ugyanakkor az, hogy az egyes területek *empirikus alapú elemzése egyáltalán nem igazolja ezeket az elegáns modelleket*, amelyek egyszerű – bár többnyire alá semmivel sem támasztott – alapfeltevéseiknek és matematikai apparátusuknak köszönhetően tarolnak. Ehelyütt csak két területet emelünk ki. Mint az azóta Nobel díjjal is elismert Robert Shiller, a Yale professzora bemutatta⁹: a leginkább racionálisnak vélt szereplők – a tőzsdecápák –, akiket a modellben csak az anyagi haszonszerzés motivál, és ezért gondosan mérlegelik minden lépésüket, voltaképp a legprimitívebb csoportlélektani logika mentén járnak el. Ezért uralkodik a modellezés idején is a divat, a csordaszellem, a hitek és a tévhitek világa, az átverés és az önerősítő várakozások mechanizmusa. Vagyis: *minden, csak nem racionális, különösen pedig a várakozás nem az* (holott a főáramú elmélet egésze erre épül fel).

A lélektan művelője, de a gazdasági alkalmazások irányában évtizedek óta fogékony másik közgazdasági Nobel-díjasunk, Daniel Kahnemann. Az egész életművének egyfajta összegzését adó, magyarul is hozzáférhető monográfiája¹⁰ épp arról szól, hogy nemcsak a közgazdaságtanban, hanem az *egész tudományos megközelítésben erős a hajlam az ésszerű, kiszámítható elemek túlbecsülésére és ennek párjaként a véletlen, az intuíció és a szerencse alábecsülésére*. Alapos empirikus vizsgálattal bizonyítja, hogy ez tendenciaszerű hibákat okoz még azokban az esetekben is, ahol a korábbi irányzatok ismétlődnek vagy folytatódnak, vagyis amire a statisztikai elemzés módszereit kialakították.

Még inkább igaz ez azokra a fordulópontokra, amik mind a tudományos, mind a politikai, vagy épp a személyes és az üzleti döntések homlokterében állnak. Más szóval: *a komplex értékelés, ahol szó sem lehet a preferenciák egyértelmű sorba rendezéséről, nem kivétel, hanem épp ez a szabály*. Ez bizony összhangban áll azzal a régi, ismert felismeréssel, hogy még a nagy értékű beruházásoknál is, mint amilyen a személygépkocsi vásárlása, olyan – a modellben elhanyagolhatónak vélt – „mellékkörülmények” szoktak dönteni, mint az autó színe, belső kényelmi be rendezése (szemben a teljesítmény „kemény” mutatóival), vagy épp az árcédula utolsó három számjegye.

A másik alapvető dogma, amivel le kell számolnunk, az a *makrofolyamatok mikroalapozása*, az a gondolat, hogy minden eseményt elemi, mikroökonómiai alapokra kell tudni visszavezetni. Ez a törekvés kezdetben Robert E. Lucas nevéhez volt köthető,¹¹ de később egész irányzattá alakult, ami mára szinte egyeduralkodóvá vált a közgazdaság-tudomány fellegváraiban.¹²

Kezdjük azzal a megállapítással, hogy egy-egy elmélet, fölvetés vagy megközelítés elterjedése önmagában csak divatosságát, de nem helytállóságát igazolja – bármely területen, de különösen a tudományos világban. Számos teória élt és virult egy darabig – és aztán átadta a helyét a maga korában kevésbé elfogadottnak. A fizika, a biológia és természetesen a társadalomtudomány is számos efféle nézetet és változást ismer, sőt, ezeknek jól leírható logikájuk is van.¹³

9 Shiller, R. (2007): *Tőzsdemámor*. Budapest: Alinea Kiadó.

10 Kahnemann, D. (2013): *Gyors és lassú gondolkodás*. Budapest: HVG Könyvek

11 Lucas, R. E. (1976): „Econometric policy evaluation – a critique” *Carnegie-Rochester Series on Public Policy* 1(1): 19-46.

12 Janssen, M. (2008): „Microfoundations” in: Durlauf, S. – Bulme, L. (szerk.) *The New Palgrave Dictionary of Economics* – 3. kiadás (idézet az online változathból, letöltve 2016. szept. 6.).

13 Kuhn, T. (1962/1984): *A tudományos forradalmak szerkezete*. Budapest: Gondolat Könyvkiadó.

Következésképp önmagában az a tény, hogy a legtöbb elméleti lap manapság efféle cikkeket vár el és közöl, s a legtöbb elméleti tanszéken ezt oktatják, még kevés az üdvösséghez.

Másodjára érdemes felidéznünk: minden tudományszakon belül és a tudományszakok közt is kialakult egy meggyőződés, hogy a bonyolult ugyan visszavezethető az egyszerűre, de nem közvetlenül és nem egy az egyben. Igaz, hogy a biológiai folyamatoknak kémiai, utóbbiaknak fizikai alapjuk is van, de ettől még a biológia nem vezethető vissza a fizikára, a társadalom a biológiára, úgy, ahogy azt a 19. század redukcionizmusa – és a nagy, átfogó, egyetlen elméletre való hiába való törekvése – megkísérelte.

A bonyolult rendszer lényege éppen az, hogy az egész – a részeit összekötő struktúrák révén – rendre több, mint az alkotóelemei. A mikroalapozás ötlete épp ezt tagadja, és ezért kísérli meg a szerkezetet is vizsgáló – vagyis önállósult – makroökonómiát kiiktatni, amit a keynesi és a marxi gazdaságpolitikával tévesen azonosít.

A mikroszintű folyamatok – így a kereskedelem és a mezőgazdasági termelés – vizsgálata hagyományosan tárgy volt a közgazdasági tudományoknak, mint ahogy az is közismert, hogy a legrégebb közgazdaság-tudományi lapok épp a mennyiségi, a statisztikai témákkal foglalkozók közül kerülnek ki.¹⁴ Vagyis nyilván senki sem gondolhat arra, hogy a közgazdaság-tudományi elemzéseket empirikus alapozás, mennyiségi vizsgálatok, számszerűsítés és az arányok/mértékek vizsgálatának mellőzésével, pusztán verbálisan lehetne elvégezni. Az azonban aligha kérdéses, hogy az ökonometriai módszertan a közgazdaság-tudományi elemzésekben is aránytalanul előtérbe került, sok esetben a tartalom rovására.¹⁵

Mi kellene ahhoz, hogy a két alapgogmát – a közgazdasági imperializmust és a mikroalapozást –, valamint az ezekhez szorosan kötődő módszertani egysíkúságot meg lehessen haladni? Hisz aligha kérdéses, hogy *ha a kérdés tudományosnak minősülő feltevését a newtoni mechanika matematikai apparátusa határozza meg, az jórészt prejudikálja a válaszokat is*. Nem volt ez más-képp a fizikában sem – Einstein és Heisenberg elméletei új elemzési apparátust igényeltek.

Úgy gondolom, hogy – számos vitatható politikai következtetése ellenére is – fentebb idézett munkájában John D. Mueller meggyőzően érvel amellett, hogy a neoklasszikus közgazdaságtan emberképének meghaladása nélkül csak jelentéktelen és az eredményeket nem érintő változásokat várhatunk a tudományban is. A szerző azt az alapvetést emeli ki – ami egyébként a katolikus egyház tanításában¹⁶ is középponti jelentőségű –, hogy a természet és a gazdaság nem öncél, hanem eszköz. Ezért (is) *a gazdasági javak felhasználásának eszköz-jelleget kell tulajdonítani, vagyis a cél a közjó, és semmiképp sem az egyéni vagyonérték maximálása*, még oly hosszú távon sem. Ez tökéletesen illeszkedik a környezettudatos mozgalmaknak a természeti környezet – az ökoszféra – fenntarthatóságára vonatkozó meglátásaival.

Úgy gondolom, hogy a fenti fölvetés minden keresztény irányzat számára elfogadható, kel-

14 A német statisztikai társaság lapja, az *ASTa* 1862 óta jelenik meg, míg a *Quarterly Journal of Economics*, a Harvard lapja 1886-tól, a chicagói *Journal of Political Economy* 1892-től, az angol *Economic Journal* pedig 1887-től.

15 Mellár T. (2016): „Szolgálólányból királycsináló” *Közgazdasági Szemle* 61(3): 285-306.

16 *Az Egyház társadalmi tanításának kompendiuma* (2007): Budapest: Szent István Társulat, VII. fejezet, 1., 3. és 4. pont, online: www.vatican.va/roman_curia/pontifical_councils/justpeace/documents/rc_pc_justpeace/doc_20060526/compendio_dott.soc_hu.html, letöltve: 2016. szept. 8.

lően tág és rugalmas ahhoz is, hogy minden jó akaratú, józan gondolkodású ember számára befogadható legyen. Meg kell jegyezni, hogy az egyes keresztény felekezetek és egyházak közt igen jelentős különbségek vannak a gazdaság felfogásának tekintetében is. Utóbbi – mint az oxfordi kézikönyv 650 oldalas terjedelme és az abban foglalt alapos elemzések sora is igazolja¹⁷ – jórészt abból fakad, hogy míg a katolikus egyház – különösen IX. Piusz pápasága (1846–1878) óta – erősen központosított szervezeti rendszerrel és minden egyházi tagra kötelező érvényű tételeket is megfogalmazó tanító hivatallal bír, ez sem a keleti, sem a protestáns egyházakat nem jellemzi. Végképp nem jellemző ez a szabadegyházakra és a kis közösségekre épülő szerveződésekre („szektákra”). Következésképp a keletieknél a hagyományos piacellenesség, a protestáns irányzatoknál pedig a helyi közösségek komoly értelmezési szabadsága jelentősen eltérő felfogásokhoz vezetett. Utóbbiakban megtalálható a piac, mint egyetlen erkölcsös rend felfogása – különösen az Egyesült Államokban – és ennek ellentéte, a pénzgazdaság tagadása még a kölcsönös szeretet/önfeláldozás megkövetelése a makrotársadalom, a hayeki „kiterjesztett rend” vonatkozásában is.

Fontos elem ebben a tekintetben az, hogy a közjó fogalma föltételezi a módszertani individualizmus meghaladását, közösségi egységek – család, nemzet, települési, vagy éppen sportközösség, vallási és művészeti egyesületek – valóságának és az egyénivel egyenértékű jogképességének elfogadását, messze a procedurális racionalitás szintjén¹⁸ túlmenően.

GAZDASÁGPOLITIKAI LEÁGAZÁSOK

A fentieknek – bármily töredékes is az összegzésünk, amiben a kifejtés sokszor a hivatkozott forrásművekre marad – nyilvánvaló következményei lehetnek és vannak is a gyakorlati alkalmazásokra nézve is. Egyfelől kézenfekvő – és a gazdaságpolitika művelői és elemzői ezt ki is fejtik¹⁹ –, hogy amikor konkrét döntéseket hozunk, elkerülhetetlenül a komplex értékelés főntebb említett folyamatába kerülünk. Nemzetgazdasági, banki, nemzetközi szervezeti vagy éppen vállalati szinten egy sor tényező árnyalja azt a képet, ami a tiszta elméleti megfontolásokból „tankönyvszerűen” következne. A kérdésben érintettek – *stakeholders* – bevonásának szükségessége ugyanúgy a vezetéstudomány közhelyei közé sorolható, mint az, hogy nagy súlyú nemzetgazdasági döntéseket csak társadalmi elfogadottság mellett lehet fenntarthatóan meghozni.

Az alkalmazás minden szintjén meghatározó jelentőségű a közjó, mint az egyéni hasznok és a részérdekek felösszesítésén túlmutató, és – *definíciószerűen* – azok egyikével sem azonos kategóriája.²⁰ A közjó – sok más, minőségi természetű, s ezért az elmúlt évtizedek „analitikai társadalomtudományából” száműzött – fogalmával sokszor visszaéltek, de lényege mégis intuitíve könnyen belátható. Ahogy józan, ép érzékű ember számára nem kell hosszasan magyarázni, mi a terrorizmus és az miért rossz, vagy – mint fentebb taglaltuk – a szolid üzletvezetés elve miért nem hozható fedésbe a vagyon maximálásának szempontjával, ily módon a közjó is kettős természetű.

17 Oslington, P. (szerk.) (2015): *Oxford Handbook of Christianity and Economics*. Oxford-New York: Oxford University Press.

18 Rawls, J. (1971/1999): *Az igazságosság elmélete*. Budapest: Osiris Kiadó.

19 Bod P. Á. (2014): *Nem szokványos gazdaságpolitikák*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

20 Berán F. (szerk.) (2008): *A közjóról*. Budapest: Szent István Társulat.

Egyfelől örök bölcséleti viták tárgya volt és marad mibenléte, másfelől operatív szempontból könnyen belátható léte és értelme is.

Ha van közjó – mint érveltünk mellette –, akkor a kormányzat szerepe bizonyára nem szorítkozhat az egymással versengő részérdekek küzdelmének mederbe terelésére, az ismétlődő játék szabályainak betartására. Utóbbi nyilván egyfajta minimum feltétel. A labdarúgásban – jó esetben – a játékvezető nem lehet sem a Juventus, sem a Milan érdekkijárója (azon az alapon, hogy, ha majd a másik fél nyeri a bajnokságot vagy a BL-t, akkor az majd kárpótolja, vagy épp az egyik vagy a másik csapatot maga véli kárpótlásra szorulónak). Hasonlóképp a közhatalom semmiképp se vállalhatja föl termelők, fogyasztók, területek vagy konkrét társadalmi rétegek panaszainak orvoslását. A magyar országgyűlésben hagyományosan – különösen 1848 előtt – erős volt az ún. sérelmi politika, vagyis nem is kezdtek országos ügyek tárgyalásába, míg minden egyes megyei küldött panaszát nem orvosolták. A modern társadalomban erre se mód, se lehetőség nincs.

Mi tehát a közhatalom feladata? E fölfogás szerint több síkja is meghatározható. *Elsőként:* a közhatalom legfőbb – és másra részben sem kiszervezhető – dolga, mint már Thomas Hobbes²¹-től is tudhatjuk – *a törvényesség²² és a rend fenntartása*. Ezt szokás torz módon „rendpartiságnak” nevezni, holott kézenfekvő: az állam attól válik állammá (minden elmélet szerint), hogy képes az erőszak és a pénzteremtés egyeduralmának megőrzésére és saját területének²³ egyértelmű megvédésére. Miközben a pénzt – hagyományosan – jelentős mértékben mindig a kereskedelmi bankok teremtették és teremtik ma is²⁴, a pénzforgalom szabályozása, a pénzérték védelme, az árfolyam stabilizálása, a betétek garantálása, a pénzintézetek – köztük a kockázati alapok – szabályozása mind az állam, mint főhatalom alapfeladatai közé sorolható. Jól látható – például épp a már említett olasz bajnokságban –, hogy erélytelen vagy éppen részrehajló játékvezetés mellett a még igen egyszerű játéknak tekinthető futball is szétesik, a szurkolók bandaháborút vívnak és a szórakoztatás (meg az üzlet) odavan. *Vagyis a szabályok pártatlan alkalmazása előfeltétele annak, hogy a jogállamiság egyáltalán értelmezhető legyen.*

Másodikként a közhatalom feladata a közgazdaságtanban *externáliáknak* nevezett szempontok érvényesítése. Ide tartozik minden olyan tevékenység, tényező vagy forrás, aminek rendszeres megújítása közvetlenül senkinek sem érdeke, pedig a közösség működéséhez pótolhatatlan. Ez – mint a 2012-es közgazdasági Nobel-díjas E. Oströmtől is tudjuk²⁵ – nem feltétlenül a központi államapparátus tüsténkedését igényli, de mindenképp túlmutat a piaci önszabályozás lehetőségein. Ilyenek voltak a középkorban a közösségi legelők, ilyen manapság a tiszta víz és a jó levegő, a zajtól való védelem, a verseny és a magánélethez való jog és tér védelme, és még sok más is. Jól

21 Hobbes, T. (1999): *Leviathan*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó.

22 E fogalmat németül *Rechtstaatlichkeit*, angolul *rule of law*, oroszul *pravovoje goszudarsztvo* kifejezéssel illetjük. Lényege – a Magna Charta (1215) és az Aranybulla (1222) óta – az, amit Hobbes is kiemel: a szabályok az uralkodót, vagyis a szabályozót is kötik, feltétel nélkül és kölcsönösségi rendben. Szó sincs arról, hogy a közhatalom – mint szuverén fennhatóság –, „bármit” megtehetne és főképp, bárhogyan.

23 Az angol nyelvben a mai, soknemzetiségű országokat „territorial state” és nem „nation” megjelöléssel illetik.

24 Vanberg, V. (2001): *The Constitution of Markets*. London: Routledge.

25 Oström, E. (1991/2011): *Governing the Commons: the Evolution of Institutions for Collective Action*. Cambridge–New York: Cambridge University Press.

kutatott és sokszálú irodalommal bír az a felismerés, hogy a külső hatások – megfelelő szabályozással, például a nem megújuló energiahordozók használatának adóztatásával – belsővé tehetők, vagyis piackonform módon is előmozdíthatók. Ez azonban a szabályozás felvilágosultságát és a részérdekeknek való alá nem vetettségét követeli meg.

Harmadikként a közhatalom dolga, hogy a gazdaság és a társadalom kedvező folyamatainak *fenntarthatóságát* biztosítsa, beleértve a pénzügyi, a környezeti és a társadalmi fenntarthatóságot is. A pénzügyi fenntarthatóságot erősíti, ha alkotmányerejű jogszabályok írják elő a közadósság és az államháztartási hiány, valamint az adóval nem fedezett befektetések mértékét²⁶. A környezeti fenntarthatóságot előmozdítja, ha a párizsi klímaértekezlet – mostanra már az Egyesült Államok és Kína által is becikkelyezett – határozatait követő szabályozási gyakorlat jön létre, a cégek aktív bevonásával. Végül a társadalmi fenntarthatóságot mozdítja elő, ha a szociális kohézió különféle elemeit erősítik. Utóbbi a gyerekevelési támogatásoktól kezdve a társadalmi anomia elleni fellépésig, az oktatási rendszer jó minőségű és teljesítményre ösztönző voltától az egészségügy és a nyugdíjrendszer tartósan finanszírozható működéséig terjed.

Negyedikként megemlíthetjük, hogy legalább ilyen fontos az, hogy a kormányzat ne akarjon minden kérdést magára vállalni, egyfajta örökös ezermesterként sűrögni-forogni az élet minden területén. A katolikus egyház működési elvéből adódó *szubszidiaritás* az EU-nak is működési elvévé vált. Lényege, hogy minden kérdést a lehető legalacsonyabb döntési szinten kell megoldani, és tilos azokat legfelső szintre tolni. Ez a régi meglátás összhangban van az üzleti tudományokban toyotizmusként újabban elterjedt felfogással, ami a lapos hierarchia és a decentralis döntéshozatal jelentőségét hangsúlyozza, az egyéni és csoportos kezdeményezések, sajátos helyi megoldások pártolásával.

Szót kell ejtenünk arról is, hogy a közjőval kapcsolatos felfogás, valamint a gazdaság esz-köz jellegéről az előző részben kifejtettek *jó esetben a vállalatvezetési gyakorlatot sem hagyják érintetlenül*. Ennek számos sikja különböztethető meg. Elsőként említhetjük, hogy *a számvitel egyszerű, de kemény elveit* – mint amilyen a teljes körűség, a mérlegvalódiság, az összehasonlíthatóság, a szabványoknak való megfelelés és hasonlók – nemcsak az állampénzügyek terén kell betartani²⁷. Az ezeknek való megfelelés – amit nagyobb cégeknél a mérlegHITELESÍTÉS is biztosít – gyakorta kellemetlen eredményeket mutathat a nagyot álmodó vállalati vezetők számára. A korrekt számvitel természetesen azzal jár, hogy a manapság divatos „adóoptimalizálási megoldások” ellen nemcsak az EU Bizottsága lép föl, hanem jó esetben a vállalati vezetés is más utat választ, önszántából.

Másodjára szólni kell arról, hogy a fenti értelemben felelős, körültekintő vállalatvezetés *mind a munkatársakkal, mind a természeti környezettel szemben túllép a nyers haszonmaximálás szempontjain*. Például nem tekinti sorscsapásnak – mint manapság gyakran – azt, ha egy nő szülni megy, vagy kisgyermekét ápolja, neveli. Nem ismeretlen a délnémet és svájci cégeknél, hogy válság idején sem építik le a munkatársakat, hogy a föllendülés idején ne kelljen újakat betanítani.

26 Kopits, Gy. (szerk.) (2013): *Restoring Public Debt Sustainability: the Role of Independent Fiscal Institutions*. Oxford–New York: Oxford University Press.

27 Közismert, hogy az EU statisztikai hivatala jó két évtizede rendszeres vitában áll a tagállamokkal, amelyek közül többen kísérik meg a mellékönnyelést, a lehető legváltozatosabb hivatkozásokkal.

És sok olyan példa is van, amikor a nyereségszámítás ellenében is a mag-állam termelőhelyét őrzik meg, mert az ottani foglalkoztatottak érdeke a cég érdekével azonosnak minősül.

Harmadikként említhetjük a cégek társadalmi szerepvállalását (*corporate social responsibility*). Ennek keretében részint a cégen belüli munkakörülmények és munkaidő-beosztás emberi léptéke, részben pedig a céget körülvevő társadalom igényei iránti nyitottság jelenik meg. Ilyen lehet az, ha egy nagy számítástechnikai cég a termékeit az iskoláknak adja kipróbálásra, vagy, ha – a tanonc-képzéstől, vagy a célzott, közvetlen a vállalati érdeket kiszolgáló kutatási megbízásoktól eltérően – kulturális és tudományos (alapkutatási) célokat támogat, amelyek közvetlenül az adott cég nyereségességét nem érintik. Ez a fajta *charity* az Egyesült Államokban különösen elterjedt, egészen az önálló kutató laboratóriumok és tanszékek alapításáig – például az ókortudomány, a zene vagy épp a bölcsészet területén, ahol a megtérülés szempontja legfeljebb erkölcsileg értelmezhető.

És végül negyedikként az együttműködés és a párbeszéd légkörét és gyakorlatát kell megemlíteni. Különösen válsághelyzetben gyakori, hogy váratlan helyzetek adódnak, amikre semmilyen szabályzat vagy modell nem vonatkozik. Az esetek jelentős részében a józan ész, a jóakarát, az együttműködés szándéka olyan – társadalmi tőkének minősülő – elemek, amelyek révén a kilátástalan helyzetek is megoldhatók, vagy legalább áthidalhatók. Vonatkozik ez a munkaadó-munkavállaló viszonyra, az önkormányzat és cég, vállalkozás és állam, valamint a polgár és állam viszonyára egyaránt.

AZ OKTATÁS SZEREPE ÉS FELELŐSSÉGE

Gondolatmentünkben eddig csupa olyan tényezőt vizsgáltunk, amelyek a világ közgazdaság-tudományában megindult erjedés, sokszínűség és újra-értelmezések keretén belül keresik a választ a válság által kiélezetten fölvetett régi kérdésekre. Saját gondolatmenetünk sok tekintetben egybeesik a chicagói professzor Deirdre N. McCloskey kiterjedt és nem triviális – tananyagban természetesen doktori szinten sem említett – életművét összegző legújabb vastkos kötetének főbb megállapításaiban. Ebben²⁸ az a – korábban több iskola által is vallott, de mára az egységesített és amerikanizált tananyagokból száműzött – felismerés fogalmazódik meg, hogy a történelem és benne a gazdaság hajtóereje az ideák, a meggyőződések és az erről való beszéd világában keresendő. Ebből következően szó sincs a „kemény tények – puha értelmezések” szokásos kettőséről. Minden tény csak az adott értelmezésben válik azzá, ami, és különösen társadalmi és gazdasági hatását ezen keresztül fejtí csak ki.

Ha ez így van, az fölértékeli az oktatás és ezen belül a közgazdasági felsőoktatás szerepét is, főleg hosszabb távon. Egyfelől: nagy szükség van a „sokoldalúan kiművelt emberfőkre” és semmiképp se szabad a közoktatás költségvetésen belüli arányának tartós csökkenésébe belenyugodni. Másfelől: vissza kell adni az egyetemi képzés rangját. Más szóval: több funkciójú, több lépcsőből álló, átjárható és egyben a versenystállók működési feltételeit is megteremtő keretekre van szükség. A minőségnek kell döntőnek lennie, nem az olcsóságnak és ehhez nem kerülhető

28 McCloskey, D. N. (2016): *Bourgeois Equality: How Ideas, Not Capital or Institutions, Enriched the World*. Chicago/IL: University of Chicago Press.

meg a társadalom – és főként a cégek, pénzintézetek – önkéntes hozzájárulása sem. Utóbbit az adórendszernek is el kellene ismernie, mint társadalmilag hasznos cselekedetet.

A közgazdasági felsőoktatásban ennek megfelelően teret kell adni a helyi igényeket kielégítő, a német *Fachhochschule* és az angol *polytechnic* megfelelőjeként működő intézményeknek. Megvan a helye a sokkarú egyetemeken folyó, átlagos szintű képzésnek. És végül helyre kell állítani az osztatlan, ötéves képzést a minőségi igényeknek megfelelően. Gondoljunk bele: vajon rábíz-nánk-e magunkat egy BA diplomának megfelelő végzettségű fogorvosra? Vajon egy három év alatt kiképzett ügyvédbojtár mire lenne jó?

Ha a pénz komoly dolog, az erről – és a köz pénzügyeiről is – döntő szakemberek nem nélkülözhetik a széles alapozást. Vélhetőleg csökkenteni kell a világszerte azonos képzések és a jelenleg túltengő – a gyakorlatban kevésbé használt – formális módszertan arányát. Meg kellene viszont növelni a hagyományos látókör-bővítő tárgyak súlyát. Például gazdaság- és elmélettörténeti képzés híján csak szakbarbárok kerülhetnek ki az iskolapadból.

Mindenképp fejleszteni kell a társtudományokkal párbeszédre képes emberek arányát. Ehhez a társtudományokat be kell engedni ama szentélybe, ahol eddig a „társadalomtudományok királynője” volt az egyeduralkodó. A divatáramlatok helyett az önálló, a világáramba beépült, és *a hazai társadalom gondjaira fogékony tananyagokat kellene kialakítani* és folyamatosan korszerűsíteni.

„Könnyebb mondani, mint megcselekedni” – mondják erre az amerikaiak, és ez természete-sen igaz is. Mégis: a mai helyzet ismerői nem kételkedhetnek abban, hogy több évi – jól doku-mentálható²⁹ – töprengés után eljött a cselekvés ideje. A kényelem – a kidolgozott mintapéldák megléte, javítókulcsok rendelkezésre állása – és a szabványosítás szempontja immár nem írhatja fölül a tartalmi kérdéseket.

KITEKINTÉS

Ha egy lépéssel hátrálunk, és az összkép jobb megértése érdekében föltesszük azt a kérdést, hogy mi értelme az afféle elmélkedésnek, ahol két normatív gondolkodásmód egybevetésére és össze-békítésére törekedtünk, nem pedig számok, mértékek és mennyiségek számszerű kimunkálására és az oda vezető eljárás és módszer igazolására, akkor a következőkre jutunk.

Ha elfogadjuk azt, hogy a közgazdaság-tudomány világában – a formális tananyagokkal, vagyis a közgazdaságtannal szemben – sosem volt egyhangúság, továbbá legitimnek tekintjük azokat a törekvéseket, amelyekben a közgazdasági tudományos vizsgálatot egyfelől *a való élet kérdései, másfelől a velünk párhuzamosan működő társtudományok eredményei iránti nyitottság* felé kívánják elvinni, akkor számos biztató jelet is észlelhetünk.

1. Az *értékrendi kérdéseket* nem a teológia uralma, az egyházi befolyás egyoldalú terjeszke-dése, még kevésbé az egyházi szervezet térfoglalása és hatalmi igényei kényszerítik rá kívülről a magától értéksemleges közgazdaság-tudományra. Ellenkezőleg: fentebbi összegzésünkben öt

²⁹ E folyóirat, a *Közgazdasági Szemle*, valamint természetesen az *Educatio* évek óta folytat vitákat a felsőok-tatás helyzetéről. Igaz, ez a képzést átalakítókat nemigen zavarta, a felvetéseket nem vették figyelembe, az átalakítás alapvetően állampénzügyi és közigazgatási szempontokat követett.

közgazdasági Nobel-díjjal is elismert tudós munkáján át szemléltettük, hogy a mai tudomány élvonalában játszanak e kérdések központi szerepet, vagyis *a tudományszak önfejlődése vezetett el ide*. Tegyük hozzá: mind az 1997-99-es, mind a 2007-2009-es pénzügyi válság, de újabban az Európai Bizottság által leleplezett és jogerős ítéletekkel üldözött adóoptimalizálási gyakorlat – amit a legnagyobb cégek gyakoroltak, és amihez a sokszor példának tekintett Írország és Luxemburg kormányai nyújtottak segédkezet – pusztán szakmai tanácskozásokon, de akár az Európai Parlament szintjén is fölvetették már e kérdések jelentőségét.

2. A válság és a válságkezelés vállalati, banki és háztartási szinten számtalanszor vetett fel olyan kérdéseket, amik *a korrekt haszonszerzés, a méltányosság, az arányosság, a viszonyosság* alapvető jogelveit az üzleti gyakorlat számára is kézzel foghatóvá tették. A devizahitelek ügye nemcsak Magyarországon került a szabályozás fókuszába. Az ügyfelek szükséges mérvű tájékoztatása, a valós kockázatok kimutatása olyan mozzanatok, amiket nem lehetett a banktitokra és a banküzem veszélyességére hivatkozva szőnyeg alá söpörni. Tanulságos, hogy a legtöbb új szabályozás uniós szinten születik és onnan kerül a magyar jogrendbe. Hasonlóképpen a terrorizmust szolgáló pénzek és általában a pénzmosás elleni föllépés az Egyesült Államokból kiindulva korlátozta – nálunk is keményen behajtott szabályokkal és szankciókkal – a pénzközvetítés szabadságát.

3. Bár az elvallástanodás, a szekularizáció folyamata Európában visszafordíthatatlannak látszik, minden felmérés/értékkutatás arra utal, hogy a polgárok jelentős része – inkább „a maga módján”, de figyelembe veszi a világvallások értékrendjét és tanítását³⁰. A katolikus egyház ma is a világ legnagyobb transznacionális szervezete, a nem keresztény vallások közül pedig az iszlám térnyerése szemmel látható, még Európában is³¹, de különösen azon kívül.

Mindezek miatt *nem közömbös, hogy ezek a tanítások mit állítanak a gazdaságról, a haszonszerzésről és a közgazdaságtudományban kialakult ajánlásokról*. Ebben az írásban töredekésen azt mutattuk be, hogy az általunk vizsgált katolikus tanítás hogyan közelít a közgazdaság-tudomány új fejleményeihez. Megállapítottuk, hogy az egyházi tanításban³² a világ iránti nyitottság, a világ – ezen belül a gazdaság – önálló törvényszerűségeinek elismerése és a „*civitas Dei*” e földön való megvalósítására vonatkozó konkrét útmutatások hiánya a jellemző. E tekintetben meghatározó az *inkulturáció*, vagyis az egyes társadalmak adottságaira vonatkozó, és a klérus kompetenciáján kívül álló, a szaktudományok és a politikai közösség által kialakítandó eszközökkel és módokon, vagyis országonként és koronként más-más módszerek állnak az államok rendelkezésére.

Az általános útmutatást a római pápák folyamatosan megjelenő, különböző jogi státusú és kötőerejű konkrét állásfoglalásaikkal értelmezik és bővítik ki. Témánk szempontjából kiemelkedik a legutóbbi évekből XVI. Benedek 2009-es *Caritas in veritate* című enciklikája³³, amiben a világ egésze számára példaértékű, illetve globális szintre is kiterjesztett szociális piacgazdaság és a népek közti méltányosságot biztosító, átlátható szabályokkal működő nemzetközi pénzügyi

30 Tomka M. (2010): *A vallás a modern világban*. Budapest: MTA doktori értekezés (elérhető az MTA könyvtárában).

31 Rostoványi Zs. (szerk.) (2010): *Az iszlám Európában*. Budapest: Aula Kiadó.

32 A II. vatikáni zsinat *Gaudium et Spes* konstitúciója, különösen a 36., 42-44., és 63-72. pontok. Elérhető www.katolikus.hu, letöltve: 2016. szept. 8.

33 XVI. Benedek (2009): *Caritas in veritate* kezdetű enciklikája. Budapest: Szent István Társulat.

rendszer kimunkálására buzdított. Utódja, I. Ferenc pedig az *Evangelii gaudium* kezdetű, 2013 őszén kelt buzdításában³⁴ a szegények iránti felelősséget, a javak méltányos elosztását, a munkának a tőkével szembeni elsőbbségét és a munka emberformáló természetét biztosító munkajogi szabályozás szempontjait emelte ki. Anélkül, hogy idegen területre tévednénk, megállapíthatjuk: e fölvetések voltaképp minden ENSZ dokumentumban szerepelnek, vagyis a nemzetközi politikai közösség által általánosan bevettnek mondhatók.

4. Az előadottakból következően az *interdiszciplinaritás* szempontja a közgazdaság-tudomány és a teológia összefüggésében is megfogalmazható, akkor is, ha ez sokaknak bizarr fölvetésnek tetszhet. A két terület közti hídépítés – ami a jelen különszámnak is küldetése lehet – a kezdeteknél tart csak. Bízunk abban, hogy minél többen és többféle szempont szerint segíthetik a közös erőfeszítéseket, aminek révén a közjó eszméje kézzel fogható tartalommal telítődhet – itt és most.

34 Ferenc pápa (2014): *Evangelii gaudium* kezdetű buzdítása. Budapest: Szent István Társulat.